

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
– ОГРАНАК У НИШУ
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ЦЕНТАР ЗА НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ РАД САНУ И
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ:
СОЦИЈАЛНИ И ЗДРАВСТВЕНИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВНИШТВА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

– с посебним освртом на положај остарелих

Приредио и предговор написао
др Љубиша Митровић,
професор емеритус

Ниш,
2016.

Српска академија наука и уметности – Огранак у Нишу
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу
СТАНОВНИШТВО ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, књига 6
СОЦИЈАЛНИ И ЗДРАВСТВЕНИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВНИШТВА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ – с посебним освртом на положај остарелих

Приредио: др Љубиша Митровић, професор емеритус

Програмски одбор Научног симпозијума:

Академик Владисав Стефановић, председник,

управник Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу

Академик Љубиша Ракић, потпредседник САНУ

Академик Драган Шкорић, САНУ, председник Одбора за проучавање села, Београд

Академик Драгослав Маринковић, САНУ, почасни председник Националног
комитета за биоетику

Проф. др Драган Жунић, редовни професор Универзитета у Нишу, заменик
управника Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу

Проф. др Љубиша Митровић, професор емеритус Универзитета у Нишу

Др Мирјана Рашевић, директор Института друштвених наука, Београд

Проф. др Драгана Захаријевски, редовни професор Универзитета у Нишу, управник
Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Проф. др Драгољуб Ђорђевић, редовни професор Универзитета у Нишу

Проф. др Ђура Стевановић, директор Завода за проучавање села, Београд

Проф. др Петар Голубовић, редовни професор Универзитета у Нишу, у пензији

Др Сузана Марковић, доцент Универзитета у Нишу

Рецензенти:

Дописни члан САНУ Милорад Митковић

Проф. др Оливера Живковић

Проф. др Драгана Стјепановић Захаријевски

Секретар Одбора: Светлана Станојевић, секретар у Центру

Издавач:

Српска академија наука и уметности – Огранак у Нишу
Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет Ниш
Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу

За издавача:

Академик Нинослав Д. Стојадиновић

Проф. др Наталија Јовановић

Академик Градимир В. Миловановић

Лектор: проф. др Недељко Богдановић

УДК: Јелена Јовановић

Превод резимеа на енглески: доц. др Владан Павловић

Дизајн корица: Дарко Јовановић

Техничка припрема: Биљана Продовић Милојковић

Штампа: "UNIGRAF-X-COPY" Ниш

Тираж: 60 примерака

ISBN 978-86-7025-587-6

Анкица С. Шобот⁷

Институт друштвених наука, Београд

УДК 316.728-053.9:314.17(497.11-12)

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ОКВИР ПОЛОЖАЈА СТАРИЈЕГ СТАНОВНИШТВА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Резиме

Заостајање Србије за већином европских држава у погледу очекиваног трајању живота становништва старости 65 година, упућује на проблем услова и квалитета живота у старости, као на шири друштвени феномен. Ипак, могуће је говорити о специфичностима њиховог положаја у оквиру региона, између осталог, и из угла брачних, образовних и економских карактеристика.

Услед интензивнијег популационог старења, у Региону јужне и источне Србије нешто је већи удео становништва старости 65 или више година него у осталим регионима. Удовиштво је у већој мери одлика старијих жена него мушкараца, што је и уобичајено, али удео удоваца је нешто већи него у осталим регионима. Неповољне социо-економске одлике видљиве су пре свега у односу на старије становништво Београдског региона. Поред образовне структуре, међу економски неактивним лицима нешто су нижи удели пензионера а већи удели издржавних, док међу онима који су још увек економски активни доминирају пољопривредници.

Кључне речи: очекивано трајање живота, услови живота у старости, удовиштво, социо-економске карактеристике старијих, Регион јужне и источне Србије.

Увод

Разлози разматрања положаја старијег становништва, осим што су подстакнути алтруистичким мотивима, налазе се и на демографској страни. Популационо старење продукује низ последица са негативним импликацијама по популациони и друштвени развој (Türei, 2008; Радивојевић и Никитовић, 2010; М. Kupiszewski, D. Kupiszewska и Nikitović, 2012). Међутим, оно појачава интересовање за квалитет живота старијих особа. Све већи удели становништва старог 65 или више година, имплицирају ширење тема које се тичу старијих, појачавајући друштвену важност питања њиховог положаја.

Пораст очекиваног трајања живота је позитивна цивилизацијска вредност. Унапређење здравља и подизање квалитета живота су важни предуслови повољнијем положају у старости. Промене у сфери медицинских и економских фактора су имале позитивне исходе у погледу изложености

⁷ ankica.sobot@gmail.com.

различитим ризицима оболевања и смртности, што је карактеристика и српског друштва током друге половине 20. и на почетку 21. века (Радивојевић и Вељановић-Морача, 2004). Србија припада групи држава у којима је значајан утицај социо-економских фактора, међу којима су и они који се тичу образовних и економских карактеристика.

Увођењем Концепта активног старења⁸ и дефинисањем индекса као инструмента мерења⁹ положај старијих особа је одређен кроз низ различитих аспеката. Пракса и могућности реализације активног, самосталног и независног живота у старости, између осталог мере се показатељима који се тичу економских карактеристика, образовања, породичних активности и веза, менталног здравља и физичке способности.

Посматрано у европским оквирима, популационо старење становништва Србије има одређене неповољне импликације, и из демографског и из друштвеног угла. Демографи истичу да ће се током прве половине 21. века Србија суочавати са интензивним процесом демографског старења, не само услед дужег очекиваног трајања живота популације средовечних, већ и због продужетка живота старијег становништва (Рашевић, 2006). Међутим, распрострањеност неповољних услова на макро и на микро нивоу чини да се одређени део популације суочава са ограничењима у погледу начина живота у старости. У том смислу јасно су артикулисани питање социјалног положаја старијег становништва (Мијатовић, 2003; Сатариф, Рашевић и Милорадовић, 2009), као и могућности реализације потреба старијих особа, што обухвата друштвену бригу и подршку у погледу низа питања која се тичу услова и квалитета живота (Рашевић и Мијатовић, 2004).

На почетку 21. века Србија припада државама које се одликују најстаријим становништвом Европе и света¹⁰. Међутим, демографски показатељи упућују на негативне импликације популационог старења. Док се према бази података УНЕСЕ-а, 2012. године Србија налазила на 15. месту по уделу лица старих 65 или више година, према очекиваном трајању живота становништва старог 65 година, наша држава се налазила на самом зачељу¹¹.

⁸ <http://www.icaa.cc/>, преузето 07.04.2015.

⁹ <http://www1.unecce.org/stat/platform/display/AAI/Active+Ageing+Index+Home>, преузето 7. 4. 2015.

¹⁰ <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/Demografski%20pregled/2004/17%20Starenje%20stanovnistva%20Srbije%20i%20moguci%20pravci%20politickog%20odgovora.pdf>, преузето 6. 4. 2015. год.

¹¹ Удео лица старих 65 или више година у Србији износио је 17,5 %. Већа заступљеност старијег становништва забележена је у појединим развијеним европским државама (Италија, Немачка, Грчка, Португалија, Шведска, Финска, Аустрија Данска и Белгија – од 21% до 17,5%), као и Бугарској, Летонији, Литванији, Хрватској и Естонији – од 19% до 17,9%). Супротно од овог, када је реч о дужини очекиваног трајања живота становништва старог 65 година, готово

Становништво Србије старо 65 година, живи краће од становништва Француске, државе са најдужим очекиваним трајањем живота ове популационе групе, у просеку за више од шест година¹². Као кључно, намеће се питање разлога изразито неповољне позиције Србије, што доводи до релевантности положаја старијег становништва, из угла могућности да живи што дубљу и квалитетнију старост.

Европски стандарди у том смислу, представљају велики изазов за српско друштво, имајући у виду проблеме економског развоја, социјални положај, демографске и социо-економске карактеристике средовечних и старијих жена и мушкараца, као и деловање предрасуда и стереотипа о старима и старости (Шобот, 2011). С обзиром на то да се популационо старење у Србији суочава са питањем дужине и квалитета живота у старости, у тим оквирима треба анализирати и положај старијих особа у југоисточној Србији.

Ограничења социјалне природе, додатно погоршавају околности старења на индивидуалном нивоу, које могу бити нарушене неповољностима које су део старења као биолошког процеса. Посматрано у регионалним оквирима, положај становништва у старости може бити специфичан с обзиром на разлике у економском развоју, као и на оне које се тичу институционалне бриге о старима. То свакако јесу релевантни оквири постизања што квалитетнијег живота у старости, али постоје и неки други аспекти. У том погледу могу бити значајне особености брачног статуса, образовне и економске карактеристике.

Тенденције које се тичу удела становништва старог 65 или више година и интензитет популационог старења, подстичу на важност бриге о старијим лицима, али интересовање и релевантност тема не заснивају се само на овом квантитативном сегменту. Он интензивира њихову друштвену важност, а поред обима и пораста удела старијег становништва, расветљавање оквира у којима се старење и старост реализују заснива се на потреби достизања стандарда који значе бољи положај и квалитетнији живот старијих особа.

Овај рад је фокусиран на разматрање положаја старијег становништва југоисточне Србије, с циљем да се сагледају специфичности у односу на остале регионе, кад је реч о популационом старењу и о могућностима да се живи што дужа и квалитетнија старост. Посебна пажња биће усмерена на расветљавање могућих негативних импликација услова живота старијег становништва југоситочне Србије.

све европске државе, осим Украјине, Македоније, Молдавије и Таџикистана, биле су испред Србије, <http://w3.unesc.org/pxweb/>, преузето 6. 4. 2015. год.

¹² Очекивано трајање живота становништва које је 2012. имало 65 година износило је 21,4 године у Француској, а у Србији 15,2 године.

Популационо старење и очекивано трајање живота становништва југоисточне Србије

На почетку прве деценије 21. века, становништво Србије се налазило у фази дубоке демографске старости, претпоследњем стадијуму популационог старења, као резултат тенденција у погледу фертилитета, морталитета, миграција и утицаја наслеђене старосне структуре (Пенев, 2006).

Табела 1 – Становништво старости 65 или више година – региони,
Србија 2011.

		Број	Удео
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	Свега	1250316	17,4
	Мушко	527067	15,1
	Женско	723249	19,6
Београдски регион	Свега	271762	16,4
	Мушко	112890	14,4
	Женско	158872	18,2
Регион Војводине	Свега	316538	16,4
	Мушко	126830	13,5
	Женско	189708	19,1
Регион Шумадије и западне Србије	Свега	359010	17,7
	Мушко	155843	15,6
	Женско	203167	19,7
Регион јужне и источне Србије	Свега	303006	19,4
	Мушко	131504	17,0
	Женско	171502	21,7

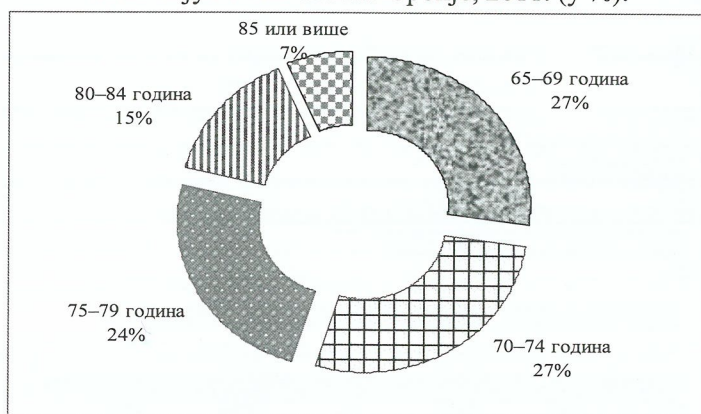
Извор: Попис становништва Србије, 2011. године, РЗСС,
http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

Слика демографског старења на нижим територијалним нивоима наглашавала је драматичност ситуације, услед увида у широку распрострањеност овог популационог феномена. У стадијуму дубоке демографске старости биле су 102 од 161 општина, док је демографско старење достигло седми, последњи, стадијум у чак 38 општина Републике Србије. Међу најстаријим општинама, у којима је удео старих 60 или више година био од 2,2 до 3,5 пута већи од удела лица до 20 година, налазило се пет општина са подручја југоситочне Србије (Књажевац, Бабушница, Сврљиг, Гацин Хан и Црна Трава).

Резултати Пописа становништва 2011. године, потврђују неке особености Региона јужне и источне Србије. Заступљеност становништва

старог 65 или више година била је већа него у осталим регионима (табела 1). Више од половине ове популационе групе чинила су лица стара између 65 и 74 године, а једна четвртина старије популације налазила се у оквиру старосне групе 75–79 година (графикон 1). Старије становништво југоисточне Србије није се издвојило у погледу старосне структуре старијих лица, у поређењу са осталим регионима. Ипак, удео лица старих 85 или више година био је нешто већи него у Шумадији и западној Србији, али је био мањи него у Београдском региону¹³.

Графикон 1 – Старосна структура старијег становништва
Регион јужне и источне Србије, 2011. (у %).

Полна структура старијег становништва одликује се интензивном разликом израженом кроз већи број жена него мушкараца. Отуда, на једној страни су социо-демографске карактеристике и питања са којима се суочавају старије жене, док родна разлика у погледу специфичних стопа смртности по старости говори о неповљном положају мушког становништва (Шобот, 2012). Пописни подаци 2011. године, указују да је у Региону јужне и источне Србије за око 30% био већи број жена него мушкараца старих 65 или више година. То је била мања разлика у броју старијих жена и мушкараца него на нивоу Републике, на коју су утицали наглашенији полни дисбаланси у Београдском региону и у Војводини¹⁴.

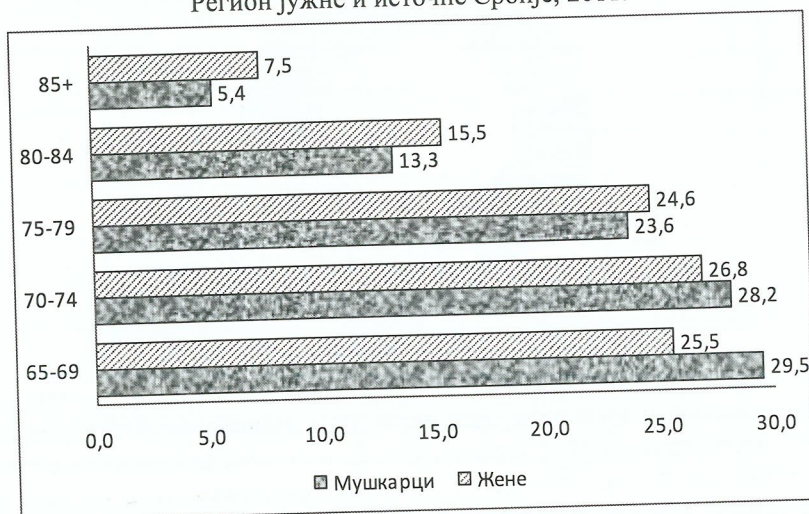
¹³ Према Попису становништва из 2011. године, удео лица старих 85 или више година у популацији 65 или више година у Републици Србији износио је 6,5%. Највећи удео забележен је у Београдском региону (7,3%), а најмањи у Војводини (6,1%). У Региону Шумадије и западне Србије они су чинили 6,6% укупне старије популације.

¹⁴ Стопа феминитета становништва старости 65 или више година у Региону јужне и источне Србије износила је 1304,16. У Републици Србији вредност стопе је била 1372,21. Разлика у

Старосна структура старијих жена и мушкараца југоисточне Србије, суштински се не разликује од оне која је одликовала укупно становништво старо 65 или више година. Више од половине старијих оба пола чинила су лица старости између 65 и 74 године. То говори да је питање могућности достизања што дубље старости релевантно за оба пола.

Ипак, између старијих жена и мушкараца је постојала разлика у заступљености млађих и старијих старосних кохорти (графикон 2). Готово 30% мушког становништва старог 65 или више година припадало је старосној групи 65–69 година, док је то био случај са нешто више од 1/4 женске популације. Насупрот томе, лица у стара 75 или више година, била су заступљенија међу старијим женама него мушкарцима.

Графикон 2 – Старосна структура старијих жена и мушкараца, Регион јужне и источне Србије, 2011.

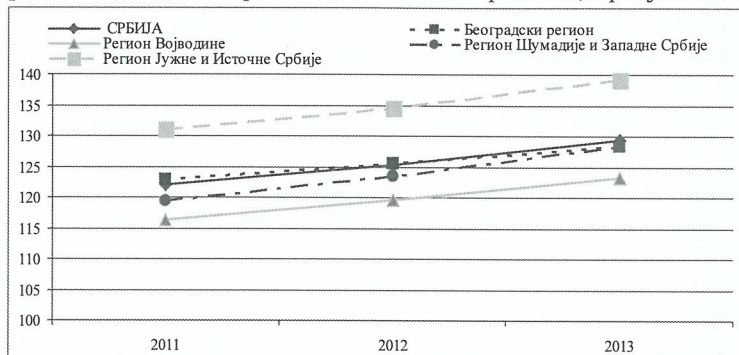

Док поједини показатељи указују на интензивно популационо старење, неки други упућују на негативне импликације и ограничења, из угла могућности да се доживи што дубља старост, у што бољем здрављу. Индекс старења становништва указује да се Регион јужне и источне Србије издваја с обзиром на наглашеност разлике у погледу односа старијег и младог становништва¹⁵ (графикон 3).

броју жена и мушкараца била је још наглашенија у Београдском региону (1407,32) и у Војоводини (1495,77).

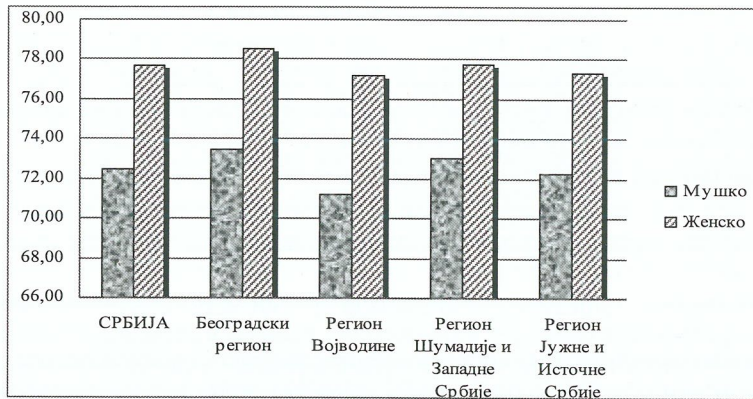
¹⁵ Индекс старења становништва је показатељ популационог старења. Утврђен је на основу односа броја становника старих 60 или више година и броја становника старог од 0 до 19 година, Демографска статистика Републици Србији, 2013, Републички завод за статистику, 2014.

Графикон 3 - Индекс старења становништва – региони, Србија 2011- 2013

Међутим, интензивније популационо старење југоисточне Србије, у односу на остале регионе, не може се објаснити као последица разлике у очекиваном трајању живота становништва овог региона. Статистика указује управо на супротно, па се отуда с правом намећу питања која се тичу социјалних околности и услова живота.

Графикон 4 – Очекивано трајање живота при живорођењу – региони, Србија, 2013.

Просечан животни век мушког становништва Региона јужне и источне Србије, 2013. године, износио је нешто више од 72 године, а женског нешто изнад 77 година. То су биле ниже вредности од оних које су забележене на ниову Републике, а посебно у односу на Београдски регион (графикон 4). Ипак, регионалне разлике нису изражене у мери која упућује на то да становништво југоисточне Србије у просеку живи значајно краће у односу на становништво Београдског региона.

Уочене разлике не говоре о дужини живота становнишва старог 65 или више година, нити о годинама живота проведеним у добром здрављу као о најконкретнијем показатељу квалитета живота. Упркос овом недостатку, а имајући у виду заостајање Србије у европским оквирима посебно када је реч о просечној дужини живота старијег становништва, као и особеност Региона јужне и источне Србије, разумљива је потреба за сагледавањем неповољних околности у којима се старење одвија.

Могућа ограничења у погледу што дуже и квалитетније старости, налазе се и у социо-демографском оквиру старијег становништва. Начин и услови живота, између осталог, одређени су и брачним статусом, образовним и економским карактеристикама. Отуда, бољи увид у ове аспекте у одређеној мери доприноси расветљавању положаја старијих особа.

Брачни статус и породично окружење

Бројна истраживања указују на релевантност непосредних животних околности за начин и услове живота у старости, при чему се оне не свде само на економску димензију. У тим оквирима партнерство, брачни статус и одлике породичне заједнице старијих особа имају специфичну важност у погледу социјалне и емотивне сигурности и благостања (Dykstra, 2006; Buber i Engelhardt, 2006).

Старост је животно доба у којем се, услед неумитних утицаја биолошких фактора, јављају форме породичног живота и брачног статуса са могућим негативним импликацијама на положај старијих особа. Оне не морају битније угрозити могућности задовољења елементарних потреба, али могу произвести одређена ограничења у погледу квалитета живота. Удовиштво постаје важна социјална тема услед интензивирања пораста удела старијих, али и услед специфичности положаја удовица и удоваца, који је у значајној мери одређен подршком и интеракцијским односом са децом и њиховим породицама (Cicak, 2010).

Достизање одређених стандарда у погледу квалитета живота у старости, релативизовано је конкретним социо-економским условима и животним околностима, при чему су важне и родне специфичности у погледу брачности и утицаја брака на положај старијих жена и мушкараца. Кључне особености у том смислу јесу распрострањеност удовиштва и самачких домаћинстава, као и важност емотивне функције брака за квалитет живота старије популације (Шобот, 2011). Родне разлике у очекиваном трајању живота и у погледу брачног понашања у случају склапања брака након развода или смрти партнера, за последицу имају особености брачне структуре старијих жена и мушкараца. Тако је удовиштво у значајно већој мери одлика брачности женског него мушког становништва старог 60 или више година, које у највећој мери припада групи ожењених.

Табела 2. Брачна структура становништва 60 или више година ж
– региони, Србија, 2011.

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и западне Србије	Регион јужне и источне Србије
	Мушко				
Мушко – свега	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Неожењен	3,8	3,9	5,1	3,4	2,8
Ожењен	74,8	75,2	73,7	75,8	74,2
Удовац	17,4	15,0	16,4	17,9	20,0
Разведен	3,9	5,6	4,6	2,9	2,9
	Женско				
Женско – свега	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Неудата	3,3	4,3	3,9	2,7	2,4
Удата	44,6	42,9	40,7	46,1	48,7
Удовица	46,7	44,1	50,0	47,3	44,6
Разведена	5,2	8,2	5,2	3,7	4,0

Извор: Исто као табела 1.

То је такође одлика брачности старијег женског и мушког становништва југоисточне Србије, при чему постоје одређене специфичности овог подручја (табела 2). У поређењу са осталим регионима, међу старијим мушкарцима Региона јужне и источне Србије нешто је већа заступљеност удоваца. Супротно од тога, старије жене југоисточне Србије су нешто чешће у браку него жене из осталих региона. Пописни подаци из 2011. говоре о томе да је у Региону јужне и источне Србије готово половина жена старости 60 или више година било удато. Једино су у овом региону међу женама ове старости, удате жене биле нешто заступљеније него удовице. Ипак, уочене регионалне особености нису изражене у мери која би умањила важност удовиштва за положај старијих жена југоситочне Србије.

Разматрајући везу између моргалитета и брачног статуса, професорка Ружа Петровић (1981) је указала на израженију важност брака за квалитет и дужину живота мушког становништва. Не спорећи важност родног аспекта у истраживању ефеката удовиштва на живот у старости, међу истраживачима не постоји сагласност када је реч о томе ко теже подноси удовиштво, али оно што није спорно јесте родна специфичност суочавања са проблемима и њихово решавање (Сисак, 2010). Тешкоће које носи удовиштво могу бити различите из угла жена и из ула мушкараца, па се у тим оквирима може говорити и о различитостима положаја старијих удовица и удоваца.

Образовање и економске карактеристике

Осим на демографским аргуменатима, који су на страни чињеница о просечном трајању живота, савремени модел старења заснива се на позитивним вредностима и хуманистичким принципима. Међутим, аутономност и креативност када је реч о животу у старости, захтевају испуњеност низа услова на макро и на микро нивоу. Мада добро постављен концепт, утемељен на промоцији позитивних вредности и односа према старијима и старости, постоје бројна ограничења у погледу његове реализације у пракси, међу којима је и степен економског развоја, што је тачка диференцираности чак и међу земљама Европске уније (Рашевић, 2014). Савремени модел старења имплицира важност образовања и економске активности. Мада је њихов утицај на положај старијих лица посредован конкретним социјалним околностима и особеностима породичног окружења, познавање образовних и економских карактеристика омогућава увид у могућа ограничења.

Образовање може бити важно као фактор успостављања одређеног начина живота у претходним животним циклусима, што представља основу за положај у старости. Лица која су постигла високи ниво образовања и ако су одрасла у неповољним условима остварила су сличан или чак и бољи квалитет живота што је имало позитивне ефекте и на његову дужину, у поређењу са онима који су имали повољније социо-економске услове током детињства, али су постигли ниже нивое образовања (Montez & Hayward, 2013). Из перспективе повезаности образовних постигнућа и савремених технологија у функцији контроле здравља, уочене су повољније позиције оних који имају виша образовна постигнућа, мада и у том случају одређену важност имају социо-економски положај и структуралне позиције унутар друштва (Hayward, et al, 2014).

Постигнути ниво образовања старијег становништва Србије, према Попису 2011. године, био је значајно неповољнији у односу на старе до 64 године. Свега око 35% становништва које је било старо 65 или више година имало је средњи или терцијарни ниво образовања. Чак готово 40% је имало непотпуно основно образовање као највиши постигнути степен школске спреме. Међу старима између 60 и 64 године био је значајно већи удео лица која су имала средњи ниво образовања (нешто више од 40%). Мада је удео лица која су имала дипломе више школе или факултета у овој старосној групи био већи (17,7%) него код оних који су били стари 65 или више година (12,6%), тек су међу рођенима током 1970-их и касније удели више и високо образовних били између 20 и 25%. У овим генерацијама је преовладавао средњи ниво образовања као највише постигнути степен школске спреме.

Образовна структура становништва југоситочне Србије не одступа значајније у односу на укупно становништво, али постоје неповољности испољене кроз значајно нижи удео лица са вишим и високим образовањем, као и са нешто нижим уделом оних са средњим образовањем у односу на Београдски регион (Шобот, 2014). Интензивна регионална разлика јасно је видљива у случају становништва старости 65 или више година, код становника оба пола. Удео лица која су стекла дипломе виших школа или

факултета међу старијим мушкарцима и женама у Региону јужне и источне Србије био је чак више од три пута нижи него код старијих из Београдског региона. Према подацима Пописа становништва 2011, у југоисточној Србији је свега 7,7% мушкараца и 6,8% жена старих 65 или више година имало више или високо образовање.

Такође, нижи удели су приступили су и у свим осталим старосним групама, укључујући и млађе генерације. Мада је ова разлика нешто слабијег интензитета, она указује да би израженије него у Београдском региону, средовечно становништво југоисточне Србије у већој мери могло да буде суочено са ограниченим могућностима у погледу квалитета живота у старости.

Савремени модел старења, између осталог, имплицира дужу економску активност и могућност обављања одређених послова и након стицања права за одлазак у пензију. У том смислу могу се посматрати и образовне карактеристике становништва. Занимање и послови које појединци обављају током радног века представљају факторе који могу утицати на њихово пензионисање и дужину радне активности. Мада је економска активност старијих радника посредована институционалним решењима и политикама којима је регулисано стицање права на одлазак у пензију, уочено је да карактеристике и бенефити послова које обављају могу повећати вероватноћу остајања на тржишту рада (Fleischmann et al, 2013).

Образовна структура становништва југоисточне Србије није баш охрабрујућа у том погледу, с обзиром на удео лица са вишим и високим образовањем. Она је посебно неповољна када је реч о старијим лицима, али ни у случају старијег средовечног становништва не може се говорити са оптимизмом, уколико се прихвати да више образовање носи већу вероватноћу дужег остајања на тржишту рада. У старосним групама 40–44 и 45–49 година, према Попису 2011, око 60% лица имало је средње образовање. Међу онима који су имали између 50 и 59 година, били су још нижи удели лица са средњом школском спремом док су удели лица са неповољнијим образовним карактеристикама били већи¹⁶.

Према Попису 2011. године у Србији је нешто више од 1/5 становништва старости 60–64 године било економски активно. То су значајно ниже стопе економске активности у односу на скандинавске земље и Немачку, али не и у односу на Француску¹⁷. Код старих између 65 и 69

¹⁶ У старосним групама 50–54 и 55–59 година заступљеност лица са средњим нивоом образовања износила је око 50%, односно 40%, а оних који су имали непотпуно основно и основно образовање чинили су више од 40% становништва старог 50–54 године, односно готово половину оних који су били стари 55–59 година.

¹⁷ У Шведској је према подацима из 2013. чак око 70% становништва старости 60–64 године било економски активно, у Норвешкој нешто мање од 2/3, а у Данској мање од половине. У Француској је једна четвртина лица ове старости још увек била пристна на тржишту рада. <http://w3.unece.org/pwweb/dialog/Saveshow.asp?lang=1>

година значајно су нижи удели лица која су још увек била присутна на тржишту рада¹⁸. Становништво старо 70 или више година има још нижу стопу економске активности¹⁹.

Мања заступљеност запослених или оних који су присутни на тржишту рада међу старима 65 или више година, у односу на генерације средовечних, јесте уобичајена појава у савременим друштвима. Стицањем права на одлазак у пензију, престаје економска активност старијих лица. У Србији је, генерално низак удео економски активних лица у старијој популацији (табела 3).

Табела 3 – Број и удео економски активног становништва старости 65 или више година – региони, Србија 2011.

		Број	%
Република Србија	Свега	56101	4.5
	Мушко	36463	6.9
	Женско	19638	2.7
Београдски регион	Свега	2736	1.0
	Мушко	2088	1.8
	Женско	648	0.4
Регион Војводине	Свега	5175	1.6
	Мушко	3992	3.1
	Женско	1183	0.6
Регион Шумадије и западне Србије	Свега	29745	8.3
	Мушко	19209	12.3
	Женско	10536	5.2
Регион јужне и источне Србије	Свега	18445	6.1
	Мушко	11174	8.5
	Женско	7271	4.2

Извор: Исто као табела 1.

У Региону јужне и источне Србије близу 18 500 лица је старости 65 или више година било економски активно, што је готово једна трећина старијег економски активног становништва Србије. У Региону Шумадије и западне Србије забележена је већа апсолутна и релативна заступљеност. Међутим, у оба региона чак 90% ових лица обављало је пољопривредна занимања. То је изразита специфичност у односу на Београдски регион. У њему је значајно нижа економска активност старијег становништва (свега

¹⁸ Удели су се кретали од 26,2% у Норвешкој до 5,8% у Француској.

¹⁹ Удели су се кретали од 9,2% у Шведској до 1,8% у Француској.

близу 2 800 лица старих 65 или више година, што је 1% ове популације), али њихова социјално професионална структура је била другачија. Чак 41% су чинили стручњаци и уметници, док је око 20% обављало занимања из области пољопривреде и сродних грана. Око 8% су били инжењери, стручни сарадници и техничари, а око 7% руководиоци, законодавци и функционери.

То што се економска активност старијег становништва југоисточне Србије пре свега одликује обављањем пољопривредних занимања носи негативне импликације из угла њиховог положаја. Неповољност економских карактеристика присутна је и у погледу оних који нису економски активни. У оба региона значајну већину економски неактивних чинили су пензионери. Међутим, њихов удео је био нешто мањи међу старијима из југоисточне Србије (86,8%), него међу онима са подручја града Београда (92%), услед разлике у заступљености издржаваних лица. Ситуација је била још неповољнија код становништва старог 60–64 године. У Региону јужне и источне Србије удео издржаваних је био готово два пута већи (близу 14%) него у Београдском региону. Ово појачава важност социјалне димензије у погледу положаја у старости и могућности остварења квалитета живота, који би представљали позитиван оквир добром здрављу и дужем животу.

* *
*

У погледу брачног статуса, удовиштво је у значајно већој мери карактеристика старијих жена него мушкараца. Разлика у односу на остале регионе, изражена кроз нешто већу заступљеност удоваца, али и удатих није нарушила доминантну слику брачне структуре која је уобичајена за старије становништво. Међутим, образовање и економске карактеристике представљају неповољан оквир положаја старијег становништва југоисточне Србије, пре свега у односу на Београдски регион.

Социо-демографски оквир не пружа много простора за оптимизам када је реч о положају старијих и могућностима реализације модела „активног старења“. У том смислу се пре свега може истакнути неповољност образовне структуре средовечног и старијег становништва, полазећи од важности образовања за успостављање стандарда и стилова живота у прилог бољег здравља. Ограничења у том погледу могла би бити још интензивнија, с обзиром на то да су могућности достизања одређеног квалитета живота детермини-сане социо-економским условима унутар региона и конкретним животним околностима у којима се налазе старије особе.

Литература

- Buber, Isabella i Henriette Engelhardt (2006). "Children and Mental Health of Elderly", http://www.oew.ac.at/vid/download/edrp_3_06.pdf.
- Kupiszewski, M., D. Kupiszewski and V. Nikitović, (2012). *Утицај демографских и миграционих токова на Србију*, (Београд: Међународна организација за миграције, Мисија у Београду).
- Мијатовић, Бошко. 2003. „Социјално-економски положај старих у Србији“. *Социолошки преглед*. 27(3–4): 225–240.
- Montez, Jennifer Karas & Mark D. Hayward. 2013. "Cumulative Childhood Adversity, Educational Attainment, and Active Life Expectancy Among U.S. Adults". *Demography*, DOI 10.1007/s13524-013-0261-x
- Pearl Dykstra (2006). "Aging and social support", <http://www.nidi.knaw.nl/en/output/2006/blackw-encyclsocio-2006-dykstra.pdf/blackw-encyclsocio-2006-dykstra.pdf>.
- Petrović, Ruža (1981). Brak, porodica i moratlitet. *Sociologija*, 23 (3–4), str. 325
- Пенев, Горан. 2006. „Структура становништва по полу и старости“. У (ур). Горан Пенев *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, Београд: Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука Центар за демографска истраживања, Друштво демографа Србије, 109–138.
- Радивојевић, Биљана и Верица Вељановић-Морача. 2004. „Значај биомедицинских и социо-економских фактора за пораст очекиваног трајања живота“. *Становништво*. 42(1–4): 93–107.
- Радивојевић, Б. и В. Никитовић, 2010. „Одрживост радне снаге у условима интензивног демографског старења“ *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 131: 23–32.
- Рашевић, Мирјана. 2006. „Феномен старења становништва Србије“. *Демографија*, књ.3.
- Рашевић, Мирјана. 2014. „Од лапота до активног старења“. *Геронтологија* 1/2014, стр. 104–115.
- Рашевић, Мирјана и Бошко Мијатовић. 2004. „Ка задовољењу потребе популације старих лица“. *Социолошки преглед*. 38(4): 481–506.
- РЗС. 2014. *Демографска статистика у Републици Србији, 2013*. Београд: Републички завод за статистику.
- Сатарић, Надежда, Мирјана Рашевић и Сања Миловановић. 2009. *Они не могу да чекају*. Београд: „Снага пријатељства“ – Amity.
- Türei, Sándor 2008. "Can we slow down the alarming rate of Europe's ageing?". *Interdisciplinary Description of Complex Systems* 6(2), pp. 88–94.
- Fleischmann, Maria et al. 2013. "Hello pension, goodbye tension? The impact of work and institutions on older workers' labor market participation in Europe". *International Journal of Ageing and Later Life*, 2013 8(2): 33–67.
- Hayward, D. Mark et al. 2014. "Trends and group differences in the association between educational attainment and U.S. adult mortality: Implications for understanding education's causal influence". *Social Science & Medicine*. XXX (2014)1–11. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.11.024>

- Сісак, Маса (2010). Obitelj i udovištvo. *Ljetopis socijalnog rada*, 17 (1), 109–127.
- Шобот, Анкица. 2011. „Демографски оквир родне неравноправности и квалитет живота у старости“. *Геронтологија*. 38(1): 29–47.
- Шобот, Анкица. 2012б. „Три демографске последице родно специфичних модела понашања на примеру Србије“. *Становништво*. 50(2): 85–109.
- Шобот, Анкица. 2014. „Регионалне разлике у образовању у функцији развоја Србије“. У: *Становништво југоситочне Србије: регионалне диспропорције у развоју Србије, миграције и демографска репродукција*, Ниш: Филозофски факултет и Центар за научноистраживачки рад САНУ Универзитета у Нишу, стр. 93–113.

Ankica Šobot

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF OLDER POPULATION IN SOUTHEASTERN SERBIA

Summary

The fact that in terms of life expectancy at 65 years of age Serbia lags behind the most of European countries indicates the condition and quality of life in old age as a broader social issue. However, it is possible to talk about the specifics of their position within the region, among other things, from the point of marital, educational and economic characteristics.

Due to the intensive population ageing in the region of South and East Serbia, there is slightly larger share of the population aged 65 years and above in comparison to other regions of Serbia. The widowhood is more sharply feature of older women than men, as usual, but the share of widowers is slightly higher than in other regions. Adverse socio-economic characteristics are visible especially in relation to the older people of the Belgrade region. Apart from education, there are slightly lower share of pensioners among the economically inactive persons and a slightly higher share of homemakers, while agricultural occupations prevail among those who are still economically active.